

Становлення рефлексивної свідомості на етапі подолання підлітком кризи ідентичності

Стаття присвячується дослідженню рефлексії та рефлексивної свідомості особистості на етапі подолання кризи ідентичності в підлітковому віці. Методологічну основу дослідження складають погляди Г.В.Баранова, А.М.Виногородського, Н.І.Гуткіної, О.З.Зака, Т.В.Комар, І.С.Кона, І.Я.Мельничука, Дж.Міда, І.І.Чеснокової, О.В.Хаяйнен.

Рефлексія у статті розглядається в якості механізму самосвідомості, на основі якого відбувається осмислення і переосмислення внутрішньої “Я-концепції” та ідентичності підлітків на етапі подолання ними кризи ідентичності.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивна свідомість, інтелектуальна рефлексія, особистісна рефлексія, саморефлексія, “Я-концепція”, криза ідентичності, самосвідомість, саморозвиток.

Статья посвящается исследованию рефлексии и рефлексивного сознания личности на этапе преодоления кризиса идентичности в подростковом возрасте. Методологическую основу исследования составляют взгляды Г.В.Баранова, А.М.Виногородского, Н.И.Гуткиной, А.З.Зака, Т.В.Комар, И.С.Кона, И.Я. Мельничука, Дж.Міда, И.И.Чесноковой, О.В.Хаяйнен.

Рефлексия в статье рассматривается в качестве механизма самосознания, на основе которого происходит осмысление и переосмысление внутренней “Я-концепции” и идентичности подростков на этапе преодоления ими кризиса идентичности.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивное сознание, интеллектуальная рефлексия, личностная рефлексия, саморефлексия, “Я-концепция”, кризис идентичности, самосознание, саморазвитие.

Актуальність. Зростання особистості сучасного підлітка супроводжується типовими та специфічними властивостями: появою нової мотивації – глобального інтересу до власної особистості та *рефлексії* як здатності до самоаналізу власних якостей. В цей перехідний період, як найбільш суперечливий у розвитку особистості та подоланні кризи ідентичності, проблема рефлексії набуває особливої гостроти.

На важливу роль рефлексії у становленні підростаючої особистості вказували ще класики психологічної науки. Л.С.Виготський

підкреслював, що у перехідному віці нові типи взаємозв'язків психічних функцій утворюються на основі розвитку рефлексії [7].

С.Л.Рубінштейн зазначав, що розвиток волі індивіда також пов'язаний з виникненням у нього здатності до рефлексії та самоусвідомлення, та вказував, що "існують два основних способи існування людини і, відповідно, два відношення до життя. Перший – життя не виходить за межі безпосередніх зв'язків, у яких перебуває людина"; другий – пов'язаний із виникненням рефлексії, яка "ніби зупиняє, перериває неперервний перебіг життя і мислено виводить людину за його межі. Людина наче займає позицію поза нею. Тут починається шлях або до душевної спустошеності або до побудови морального життя людини на повній усвідомленій основі" [12, с. 473].

Б.Г.Ананьєв, досліджуючи питання виховання і самовиховання розумових здібностей, великого значення надавав розвитку рефлексії в процесі самостійної роботи учнів.

Як зазначав М.Й.Боришевський, "сама здатність до рефлексії забезпечує індивіду можливість інтегрувати в собі одночасно дві функції: функцію суб'єкта поведінки та функцію об'єкта управління".

Дослідники О.З.Зак, О.О.Тюков, Г.П.Щедровицький розглядали рефлексію у процесах кооперації та спільної діяльності [6].

У суто психологічних дослідженнях прослідковуємо виділення рефлексії як характеристики мислення – *інтелектуальна рефлексія* і як механізму, що пов'язаний із самосвідомістю – *особистісна рефлексія*. У першому випадку рефлексія розглядається як усвідомлення інтелектуальних засобів і їхнього зв'язку з предметними властивостями (М.В.Алексєєв, В.В.Давидов, О.З.Зак, І.М.Семенов, Г.П.Щедровицький). У другому – інтелектуальна діяльність розглядається як уже опосередкована не тільки суто предметними характеристиками діяльності, а в першу чергу особистісними властивостями суб'єкта (Л.О.Абульханова, В.К.Зарецький, О.І.Мотков, І.М.Семенов, Є.К.Сиротина, С.Ю.Степанов).

Проте, попри розмежованість понять інтелектуальна й особистісна рефлексія явища, які вони позначають, тісно пов'язані [7].

Загалом, питання інтелектуальної та особистісної рефлексії розроблялись в дослідженнях В.В.Давидова, Г.О.Голіцина, О.З.Зака, О.О.Тюкова, Б.Д.Ельконіна. [6].

В 90-х роках з'явилися дослідження, де особистісна рефлексія виступає вихідною розумовою операцією, на основі якої розгортається процес розвитку особистості підлітка (Є.М.Бохорський, М.Келесі, Д.А.Леоніду) [3].

У психології у повній мірі склалися три основних підходи до вивчення рефлексії. По-перше, це чисельні праці, присвячені

вивченню самосвідомості людини, оцінювання нею власних вчинків, контроль за власною поведінкою (О.С.Анисимов, Ю.С.Милославський, В.С.Мухіна, С.Р.Пантелеєв, Н.І.Повякель, О.О.Реан, В.Ф.Сафін, І.І.Чеснокова).

У розгляді рефлексії, як способу опредметнення змісту свідомості, де має місце звернення пізнання людини на самого себе, на власний внутрішній світ, психічні якості і стани, ми дотримуємося думки О.З.Зака. Він характеризує рефлексію як “вихід до засобів і умов морального становлення особистості, формування людиною уявлень про себе” як суб’єкта соціально-культурних структур [5, с.8].

Другий підхід пов’язаний з дослідницьким напрямком психології творчості (Ю.М.Кулюткін, В.М.Пушкін, О.К.Тихомиров).

Третій підхід в якості предмета рефлексії розглядає не самого суб’єкта пізнання, а “явища свідомості людей, що оточують суб’єкта – образи – картини зовнішнього світу, їхні переживання, розумова діяльність”. При цьому поняття “рефлексія” включає такі процеси, як “проникнення”, “пізнання” людиною чужої свідомості й “уявлення”, “моделювання” цих явищ у власному внутрішньому світі [1, с.127]. Серед дослідників цього напрямку можна назвати Г.В.Баранова, В.О.Лефевра, Є.Е.Смирнова та О.П.Сопікова.

Проникнення людини в явища чужої свідомості само потребує рефлексії, аналізу способу такого проникнення” [5, с.8].

У дослідженнях, спрямованих на визначення *особистісного аспекту рефлексії*, робиться акцент на *активізацію принципу саморозвитку особистості*. Згідно з ним культивується рефлексія, що забезпечує самоорганізацію і самообілізацію особистості в різних умовах її існування. Поняття “особистісна рефлексія” у цих дослідженнях розглядається в одному синонімічному ряду з поняттям “*саморефлексія*”. (Н.І.Гуткіна, І.Д.Бех, В.К.Зарецький, О.Р.Новікова, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов, А.Б.Холмогорова та ін.).

Отже, *метою* нашої статті є аналіз підходів та поглядів на проблему особистісної рефлексії як механізму самосвідомості, на основі якого відбувається осмислення і переосмислення особистісних змістів підлітків на етапі подолання кризи ідентичності, що ведуть до їх поступальних змін і породжують психічні новоутворення особистості.

Методологічну основу дослідження склали погляди А.М.Виногородського, Н.І.Гуткіної, О.З.Зака, Т.В.Комар, І.С.Кона, І.Я. Мельничука, Ю.С.Милославського, В.С.Мухіної, С.Р.Пантелеєва, Н.І.Повякель, О.О.Реан, В.Ф.Сафіна, Л.Д.Тодорів, О.О.Тюкова, І.І.Чеснокової.

Вчені-дослідники виділяють декілька положень, які розглядають концептуальні засади існуючих напрямів теоретико-експериментальних досліджень онтогенетичного розвитку рефлексії:

1. Розвиток рефлексивної свідомості обумовлений становленням і зміною форм самосвідомості.

2. Становлення рефлексії в онтогенезі визначається рівнем розвитку мисленнєвої діяльності індивіда [10].

Рефлексія – вирізнявальна риса людини, одна із найважливіших властивостей свідомості та мислення.

У психології проблема *інтелектуальної рефлексії* є розробленішою, аніж *рефлексія особистісна*, яка виступає важливим механізмом самосвідомості, що являє собою форму усвідомлення підлітком як свого внутрішнього світу, так і внутрішнього світу інших людей. Предметом рефлексивного очікування можуть бути, залежно від стадії, на якій знаходиться підліток: окремі вчинки, аналіз рис свого характеру й особливо взаємин з людьми [9].

Явище особистісної рефлексії розкривається як усвідомлення суб'єктом детермінант і засобів власної діяльності.

Особистісна рефлексія, як чинник оптимізації засобів і цілей діяльності, безпосередньо пов'язана із соціальним виявленням суб'єкта. Рефлексивно визначені способи діяльності цілеспрямовано включаються у соціальний контекст. Процес підліткової соціалізації перетворюється із стихійно-самодостатнього на цілеспрямований і визначений особистісними пріоритетами [7].

Залежно від спрямованості в осмисленні і переосмисленні особистісних змістів, у підлітків проявляються різні види особистісної рефлексії:

- ретроспективний вид особистісної рефлексії (осмислення і переосмислення минулого образу “Я”);
- ситуативний вид особистісної рефлексії (осмислення і переосмислення реального “Я”);
- перспективний вид особистісної рефлексії (осмислення і переосмислення майбутнього “Я”) [3].

Цікавим, на наш погляд, є перше дослідження, що розкрило сутність особистісної рефлексії підлітків, виконане Н.І.Гуткіною, котра виокремила *логічну, особистісну та міжособистісну* рефлексію та розглядала даний феномен як механізм самосвідомості – особливий акт самодослідження, при якому індивід вивчає власний внутрішній світ і самого себе як дослідника. Проявом особистісної рефлексії в її дослідженні виступили рефлексивні очікування, а критерієм наявності – самоаналіз, який приводить до нових знань про себе. Підкреслювалося, що підлітковий вік є сензитивним періодом у розвитку особистісної рефлексії [3].

Особистісна рефлексія перебувала в центрі уваги багатьох дослідників (Н.І.Гуткіна, А.І.Ліпкіна, А.М. Виногородський,

Л.Д.Тодорів), що цілком закономірно з огляду на ті зміни, які супроводжують особистісне становлення підлітків та формування їх ідентичності. Мовиться, насамперед, про *самопізнання* (на основі внутрішніх прийомів: самоаналізу та самоосмислення) і *саморегуляцію* як складові їх самосвідомості (Р.Бернс, В.В.Столін, І.І.Чеснокова), що зароджуються ще у молодшому шкільному віці, втім у підлітків вони набувають нової психологічної насиченості.

Такі важливі процеси в підлітковому віці, як самопізнання, саморегулювання, самовиховання – неможливі без участі рефлексії як механізму самосвідомості, котрий забезпечує об'єктивацію внутрішнього світу індивіда.

Саме рефлексія дозволяє особистості подивитися на себе зі сторони, пізнати свої якості і об'єктивно оцінити їх, проаналізувати власну структуру, виділити у ній окремі компоненти, поставити перед собою нові цілі відповідно до своїх потенційних можливостей.

У дослідженні А.М.Виногородського (1999) особистісна рефлексія розглядається як механізм конструктивної *самореалізації та саморозвитку*, спрямований на подолання конфліктних і проблемних ситуацій індивіда [10]. Провідним критерієм існування особистісної рефлексії є *“рефлексивний аналіз”*, який приводить індивіда до нових знань про самого себе як суб'єкта життєдіяльності і дозволяє виявити *три рівні розвитку саморефлексії: фіксований, занижений і збалансований*. Найбільш ефективним у самопізнанні, самоствердженні і саморозвитку особистості підлітка є збалансований рівень рефлексії, що базується на достатньо обґрунтованій самокритичності та виділенні якостей, які здатні націлити на особистісне зростання. В якості вихідного критерію існування особистісної рефлексії дослідник пропонує вважати самоаналіз [3].

М.Келесі (1996) розглядає *рефлексію* як механізм активного самопізнання, що сприяє саморозвитку та самовдосконаленню особистості. Особистісна рефлексія підлітків розглядається нами як переосмислення індивідом власних рис, можливостей, здібностей, що приводить до отримання нових знань про себе.

У дисертаційному дослідженні О.В.Хаяйнен [14] вказує на особистісну рефлексію як інтегруюче утворення уявлень підлітка про себе: чотирьох модальностей “Я” (телесного, чуттєвого, інтелектуального, ціннісного). Становлення особистісної рефлексії в підлітковому віці знижує конфліктні характеристики індивіда, оскільки завдяки цій здатності підвищується соціальна адаптивність і знижується внутрішня конфліктність підлітків.

Сучасні дослідження не дозволяють повною мірою говорити про характеристики особистісної рефлексії та її розвиток в онтогенезі,

оскільки дають лише фрагментарні уявлення про даний феномен. Ми пропонуємо дотримуватися розуміння феномена особистісної рефлексії, як *здатності самосвідомості людини*.

Під терміном "*особистісна рефлексія*" розуміємо здатність переосмислення суб'єктом змісту своєї самосвідомості, яка інтегрує та породжує більш цілісний образ "Я". Це спосіб цілісної реконструкції своїх уявлень про себе, завдяки чому адекватно реорганізуються стосунки з суб'єктивною і об'єктивною реальністю, які, в свою чергу, стають об'єктом особистісної рефлексії більш високого рівня цілісності.

Слід зазначити, що при всій теоретичній і практичній значущості досліджень особистісної рефлексії, аналіз результатів вивчення даного феномена, представлених як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі, показав недостатню експериментальну розробленість цієї проблеми стосовно формування особистості підлітка.

Часто, уявлення про рефлексію явно або неявно співвідносяться із поняттями "Я – образ" або "Я – концепція". Наприклад, за І.Я. Мельничук, складова "особово-рефлексивного процесу рішення проблемної задачі визначає усвідомлення суб'єктом себе як особистості і виражає ставлення суб'єкта до самого себе" [11].

І.С.Кон [8] виокремлює та розглядає рефлексивне Я як особливу пізнавальну схему, яка опосередковує обмін інформацією. Окрім цього, цілісність рефлексивного Я, на його думку, обумовлена *узгодженістю трьох компонентів: певного аспекту "самості", інтерпретації особистістю власної поведінки у даному аспекті та її уявлення про те, як її сприймають інші люди* [8, с. 24].

Отже, механізмом ускладнення, диференціації та інтеграції самосвідомості підлітків виступає особистісна рефлексія, що надає їм більші можливості осмислювати, аналізувати та пізнавати самих себе.

В підлітковому віці особливого розвитку набуває складова основа особистості, її "*Я*" – організована система поглядів, установок і мотивів особистості, які обумовлюють її неповторність, незмінність та *самототожність*.

Непростим завданням на даному періоді стає пошук ідентичності, що означає усвідомлення підлітком тотожності самого себе, безперервність у часі власної особистості та виникнення у зв'язку з цим відчуття, що інші також це визнають. Під ідентичністю розуміється стан особистості, а під ідентифікацією – процес її формування. *Ідентичність* – це відчуття внутрішньої послідовності, константності "самості" в потоці постійних тимчасових змін, метаморфоз особистісного розвитку.

Нагадаємо, що під ідентичністю “Селф” (Self) Дж.Мід розумів здатність людини сприймати свою поведінку й життя в цілому як зв’язане, єдине ціле. Розглядаючи проблему співвідношення соціальної детермінації ідентичності й свободи людини, він виділяв усвідомлювану та неусвідомлювану ідентичність. Неусвідомлювана ідентичність базується на неусвідомлено прийнятих нормах, звичках. Це прийнятий людиною комплекс очікувань, котрий вона отримує від соціальної групи, до якої належить. Усвідомлювана ж ідентичність виникає, коли людина починає міркувати про себе, свою поведінку.

Перехід від неусвідомлюваної до усвідомлюваної ідентичності можливий тільки при наявності рефлексії. Людина усвідомлює свою ідентичність, міркуючи про себе за допомогою рефлексії.

Схильність до рефлексії є характерною особливістю підліткового віку, де відбувається пошук власного “Я” у вже освоєному середовищі [6].

Процес становлення ідентичності передбачає високий рівень розвитку особистісної рефлексії, на основі якої в процесі ідентифікації з цінностями формується в індивіда уявлення про своє Я.

Головною особливістю набуття ідентичності у підлітковому віці стає поглиблене вивчення самого себе – особистісна рефлексія. Вивчаючи свої особливості, розмірковуючи про самого себе у минулому, теперішньому і майбутньому, аналізуючи свої домагання у взаємовідносинах і діяльності, підліток реалізує свою потребу в *самоідентифікації*.

Т.В.Комар [7] у своєму дисертаційному дослідженні приходить до висновку, що рівень розвитку особистісної рефлексії підлітків впливає на їхнє соціальне становлення. Підлітковий вік відзначається загальною фрустраційною забарвленістю, що й зумовлює тенденцію до рефлексії на етапі подолання кризи ідентичності.

В індивідуальній свідомості підлітка починають будуватися тонкі рефлексії не тільки на оточуючий світ, але й на самого себе, на свої міркування (“Я думаю про те, що я думаю”).

Особистісна рефлексія може продукувати важливі для підлітка відкриття власної персони. В той же час підліткова рефлексія відрізняється вільною асоціативністю – думки течуть в різних напрямках залежно від зовнішніх подразників і внутрішніх переживань. Цілісність рефлексії надає виключна спрямованість підлітка на самого себе. Куди б він не прагнув у своїх асоціаціях, підліток обов’язково повернеться до самого себе – знайде шлях до власної ідентичності.

А.М.Прихожан, вивчаючи емоційно – ціннісне ставлення підлітків до себе, виявила, що рефлексивний аналіз зумовлює як

позитивне, так і негативне емоційне ставлення до себе, яке залежить від оцінного ставлення оточуючих і, перш за все, від ставлення однолітків [3].

На основі особистісної рефлексії підлітки вперше починають прагнути пізнати власну індивідуальність як таку. Рефлексії на себе та інших відкривають підлітку глибини власної недосконалості. І він може потрапити в нелегке становище – в стан психологічної кризи. В центрі пошуку ідентичності – подолання її кризи шляхом узгодженості позитивних і негативних переживань про самого себе, знаходження відповідей на питання: “Який я? За кого мене приймають? Яким би я хотів бути?” Набуття ідентичності збагачує підлітка такими знаннями і почуттями, про які він навіть і не підозрював у дитинстві.

Підлітки критично ставляться до негативних рис своєї вдачі, які заважають їм у дружбі та стосунках з іншими людьми. Це призводить до афективних спалахів, конфліктів під час подолання ними кризи ідентичності [13].

Вперше криза ідентичності виникає в підлітковому віці, тобто на черговому, винятково значущому етапі соціалізації молодих людей. Вона є віковою і водночас життєвою кризою особистості [4].

Е.Еріксон у своїй концепції визначає кризу підліткового віку як кризу ідентичності, тобто формування ідентичності на тлі рольової невизначеності дитячого “Я” [13].

Криза ідентичності – це несумісність різних сторін Я підлітка, втрата власної цілісності як безперервності, внутрішнє блокування індивідуальності і явний брак соціального визнання. Вона пов’язана з несформованим почуттям своєї ідентичності, котре вказує на наявність внутрішньо-особистісного конфлікту, який супроводжують гнітючі сумніви щодо себе, своїх дій, свого місця у групі.

Важлива умова подолання кризи – глибинна рефлексія процесу ідентифікації в даному віці [4].

Дефініція “*криза ідентичності*” – це нелінійний нерівномірний розвиток переживання цілісності буття, втілення своєї “самості”, реалізованості власної “Я-концепції”. Успішному подоланню кризи ідентичності в підлітковому віці сприятиме глибинна рефлексія на себе, свій внутрішній світ, свою “Я-концепцію”. Проходження через власні душевні страждання і збагачення сфери своїх почуттів і думок у процесі набуття особистісної ідентичності надає підлітку можливості відстоювати своє право бути і вважатися особистістю на етапі подолання ним кризи ідентичності.

На основі розвитку особистісної рефлексії виникає почуття дорослості. Підліток рефлексує на себе та інших, співвідносячи притаманні йому особливості з проявами однолітків і дорослих.

Суб'єктивна сторона почуття дорослості підлітка визначається на основі рефлексивного аналізу самого себе. Як відомо, *само-рефлексія* має дві сторони: *когнітивну та емоційну*. Когнітивна виявляється у суб'єктивному визначенні підлітком особистісних рис, вчинків, поведінки, міжособистісних взаємодій. Когнітивне ставлення до себе – це оцінка багатств внутрішнього світу, якими є власні думки, уявлення, фантазії, вольові якості, а також те, як вони співвідносяться зі світом дорослих. Емоційний бік пов'язаний з оформленням емоцій, переживань, що спрямовані на самого себе.

До когнітивної складової належить моральна саморефлексія підлітка, як психологічний механізм становлення самосвідомості. Активного характеру розвитку вона набуває, починаючи з середнього і особливо старшого підліткового віку. Рефлексуючи власний досвід, особистість підлітка здійснює відкриття морально-духовних потенціалів свого “Я”: ціннісне ставлення до інших і самої себе, права і обов'язки, власні цінності та переконання, особливості своєї поведінки [2].

Отже, рефлексія у підлітковому віці – це нова та дуже важлива стадія становлення, що забезпечує цілісність психічного розвитку та становлення особистості загалом.

Виходячи з описаного в психологічній літературі досвіду, а також здійсненого нами його аналізу, ми можемо сформулювати такі **висновки**:

1. Важливим механізмом самосвідомості виступає *особистісна рефлексія*.

2. Усі важливі процеси в підлітковому віці – самопізнання, саморегулювання, самовиховання – неможливі без участі рефлексії як механізму самосвідомості, котрий забезпечує об'єктивацію внутрішнього світу індивіда.

3. Виокремлюють та вивчають *рефлексію логічну, особистісну, міжособистісну*.

4. Особистісна рефлексія розглядається як механізм конструктивної *самореалізації та саморозвитку*, спрямований на подолання конфліктних і проблемних ситуацій індивіда.

5. У підлітковому віці окреслюються дві основні тенденції у розвитку особистісної рефлексії: *конструктивна та деструктивна*. При цьому перша сприяє саморозвитку, самовдосконаленню особистості, друга, навпаки, гальмує ці процеси, пригнічує особистісний розвиток.

6. Перехід від неусвідомлюваної до усвідомлюваної ідентичності можливий тільки при наявності рефлексії.

7. Вихідним критерієм існування особистісної рефлексії в підлітковому віці прийнято самоаналіз.

8. Важлива умова подолання кризи ідентичності підліткового віку – глибинна рефлексія процесу ідентифікації в даному віці.

Список використаних джерел

1. Баранов Г.В. Рефлексивное управление и рефлексивная структура решения в играх со строгим соперничеством. – В кн. Проблемы приятия решения. – М.: Наука, 1976. – С. 27-34.
2. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків. Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.07; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2004. – 42 с. – укр.
3. Виногородський А.М. Розвиток особистісної рефлексії підлітків (на матеріалі сприйняття музики). Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1999. – 20 с. – укр.
4. Довгань О. Специфіка кризи особистості у юнацькому віці // Психологія і суспільство. – 2004. – №2.
5. Зак А.З. Проблемы психологического изучения рефлексии // Исследование рече-мысли и рефлексии / Ред. М.М.Луканова. – Алма-Ата, 1979. – С.6-13.
6. Комар Т.В. Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків. Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2003. – 18 с.: табл. – укр.
7. Комар Т. В. Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків. : Дис... канд. наук: 19.00.07 – 2003.
8. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с..
9. Панасенко Н.М. Психологія підлітка в сучасній ситуації соціального розвитку: пробл. загальн. та пед. психології / Н.М.Панасенко. – К., 2007. – т. 9. – ч. 6.
10. Пеньковська Н.М. Становлення рефлексивної свідомості у підлітковому віці // Наукові записки ін-ту психології ім. Г.С. Костюка. – 2006. – Вип. 30.
11. Пономаренко І. Л. Розвиток рефлексивності у підлітків з відхиленою поведінкою: Дис...канд. психол. наук: 19.00.07 / Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова. – О., 2003. – 217 арк.
12. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 423 с.
13. Свіденська Г. М. Психологічні особливості розвитку само-свідомості особистості в період підліткової кризи: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07; Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2008. – 217 арк.

14. Хаяйнен Елена Валентиновна. Условия становления личностной рефлексии в подростковом возрасте : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13. – М., 2005. – 206 с. РГБ ОД, 61:05-19/639.

The article is dedicated to researching of reflection and reflective consciousness of personality on the stage of overcoming of crisis of identity of teens. Methodological basis of research is made by looks of G.V.Baranova, A.M.Vinogorodskogo, N.I.Gutkinoy, A.Z.Zaka, T.V.Komar, I.S.Kona, I.Ya.Mel'nichuka, Dzh.Mid, I.I.Chesnokovoy, Khayaynen .E.V.

A reflection in the article is examined as a quality mechanism of consciousness, on the basis of which a comprehension and reconsideration of internal "I-contseption" and identities of teenagers on the stage of overcoming the crises of identity .

Keywords: reflection, reflective consciousness, intellectual reflection, personality reflection, selfreflection, "I-contseption", the crisis of identity, selfconsciousness, self development.

Отримано: 8.06.2010

УДК 378.147.011.3-051:785

В.М. Лабунець

Інтегрований підхід до структурування змісту інструментально-виконавських знань і вмінь майбутнього учителя музики в системі неперервної освіти

У статті розглядається структура професійної підготовки студентів мистецьких навчальних закладів різних рівнів акредитації. Автор стверджує, що в підготовці майбутнього учителя музики необхідно застосовувати інтегративний підхід до структурування змісту інструментально-виконавських знань і вмінь у процесі вивчення дисциплін інструментально-виконавського циклу.

Ключові слова: інтеграція, інтегрований підхід, структура професійної підготовки, інструментально-виконавська діяльність, мотивація, неперервність.

Постановка проблеми. У національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті визначено основні завдання, пов'язані з